

KU TWISISA KU TEKERIWA ENHLOKWENI KA VUNWINI HI KU TIRHISA NKWAMA WA VUVEKISI BYA PHURAYIVHETE

1. Xana hi hina vamani?

1.1 Khomixini ya Ntiyisa Vubindzu bya Vantima lebyi Anameke (“Khomixini ya B-BBEE”) yi tumbuluxiwile tanihi vandla eka vulawuri bya Ndzawulo ya Mabindzu Vumaki na Mphikizano (“**the dtic**”). Khomixini yi tumbuluxiwile hi ku ya hi xiyenge xa 13B xa Nawu wa Ntiyisa Vubindzu bya Vantima lebyi Anameke wa No. 53 wa 2003 tanihi leswi wu cincaweke hi Nawu wa Ntiyisa Vubindzu bya Vantima lebyi Anameke wa No. 46 wa 2013 (Nawu wa B-BBEE”). Ntirho wa yona wu katsa ku langutisisa ku simekiwa ka Nawu wa B-BBEE na ku teka goza ehenhla ka maendlelo ya vuxisi.

2. Xikongomelo xa Burochara

2.1 Burochara leyi yi kongomisa eka ku tirha tanihi xiletelo xa ku khomiwa na ku pimiwa ka mikwama ya vuvekisi bya phurayivhete hi mayelana na ku tekela enhlokweni j vunwini bya B-BBEE.

3. Xana Nkwama wa Vuvekisi bya Phurayuvhete wa swikongomelo swa B-BBEEwu katsa yinil?

3.1 Minchumu ya vunwini ya Tikhodi ta Matikhomelo Lamanene (Tikhodi) yi lava ku fikelela cinco wukulu eka xivumbo xa xihlawuhlalu xa vunwini na swivumbeko swa vulawuri swa mabindzu lama nga kona na lamamantshwa. Ku tirhisiwa ka nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete i yin'wana ya tindlela to tiyisisa leswaku ku na vuhundziseri bya vunwini bya ikhonomi ya Afrika Dzonga emavokweni ya vanhu vantima.

3.2 Xikongomelo xa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete i ku khutaza ku tumbuluxa ku kula ka tifeme ta vantima to lawula mali ya mikavelo ya phurayivhete. Nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete swi vula mali ya thedi phati laha vuvekisi byi endliwaka hi ku yimela nwini wa xiviri wa mali hi ku landza mpfumelelo lowu nyikiweke hi munhu yaloye eka mali. Xikombiso, xikimi xa vuvekisi bya nhlanganelo lexi tirhisiwaka ku endla vuvekisi eka vuvekisi byo hambanahambana bya mikavelo hi ku fambisana na xirateji xa vuvekisi bya nkwama.

3.3 Ku tlula kwalaho ka ku phuromota tifeme ta vantima to lawula nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete, mali yi ya emahlweni yi tirhisiwa tanihi xifambisi xo kondletela vevukisa eka mavandla lama lawuriwaka hi vanhu vantima ku endlela ku hunguta tlhontlho wa mfikelelo wa mali lowu wa ha langutaneke na nhlayo ya mavandla yalawo. Hi ndlela leyi, swinawana swin'wana swi katsiwile ku pfumelela vuvekisi lebyi endliweke hi vafambisi va nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete ku va byi tekeriwa enhlokweni tanihi vuvekisi lebyi endliweke hi lavanganankavelo va vantima loko hi nkarhi lowu fanaka va laveka ku nyika mali leyi nga ta kondletela ku tekaxiave ka ikhonomi hi vavekisi va vantima.

3.4 Swinawana leswi swi fambelana na Xiyenge xa 2 (e)xa Nawu wa B-BBEE, lowu hlamuselaka leswaku swikongomelo swa B-BBEE exikarhi ka swin'wana i ku phuromota minongonomo ya vuvekisi leyi yisaka eka vuteki bya xiave lebyi anameke na bya nkoka eka ikhonomi hi vanhu vantima ku endlela ku fikelela nhluvukiso wa nkaerhi woleha na kui humelela hi ku angarhela.

4. Xana hi yihi khirayithetriya yo tekela enhlokweni vunwini hi ku tirhisa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete?

4.1 Laha nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete wu nga tekeriwaka enhlokweni, swi hikwalaho ka khirayitheriya ya swipimelo eka Tikhodi, leswi sivelaka ku papalata na vuxisi. Vulawuri lebyi byi vula leswaku a hi nkwama wun'wana na wun'wana wa vuvekisi bya phurayivhete wu nga ta ringanela swikongomelo swa B BBEE, hambiloko hi nawu yi landzelela maendlelo ya bindzu.

4.2 Vandla leri pimiweke ri nga khoma vunwini byihi kumbe byihi bya rona lebyi tumbulukaka ku suka eka vuvekisi byebyo tanihi loko byi khomiwile hi vanhu vantima, laha nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete wu fikelelaka khirayitheriya leyi landzelaka:

- a) Kwolomu ka 51% wa timfanelo to vhota ta mufambisi wa vuvekisi bya phurayivhete leti fambelanaka na switirho swa vuvekisi leswi nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete wu nga na timfanelo ta vunwini eka swona swi fanele swi khomiwa hi vanhu vantima.
- b) Kwolomu ka 51% wa vufambisikulu bya nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete na vufambisi bya le henhla ku fanele ku va vanhu vantima.
- c) Kwolomu ka 51% wa phurofiti leyi endliweke hi mufambisi wa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete, endzhaku ka ku tekela enhlokweni vuvekisi byihi kumbe byihi lebyi endliweke hi wona, ku fanele hi ntwanano lowu tsariweke, wu kumiwa hi vanhu vantima. Theme ra phurofiti ri voniwa tanihi phurofiti ku suka eka matirhelo ya mufambisi wa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete na ku tsakela loku mufambisi wa nkwama (na/kumbe mavandla lama fambelanaka na wona, ntsena loko kwolomu ka 51% wa phurofiti ya mavandla lama fambelanaka ya kuma eka mufambisi wa nkwama) leyi kumiweke endzhaku ka ku tekela enhlokweni vuvekisi byihi kumbe byihi lebyi endliweke hi yena.
- d) Mufambisi wa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete u fanele a va a ri loyi a lawulaka khamphani ya B-BBEE loyi hlamuseriwaka tanihi khamohani leyi nga enawini leyi nga na nkavelo, kumbe ku tsakela ka vanhu lava fanaka, leyi lawuriwaka hi B-BBEE. Vatekaxiave va vantima va fanele va tiphina hi ku tsakela ikhonomi loku ku nga kwolomu ka 51% wa nhlayo ya timfanelo teto leti pimiwaka hi ku tirhisa nawu wa nkholuko; na

e) Mufambisi wa mali ya vuvekisi bya phurayivhete u fanele a lava ku vekisa kwolomu ka 51% wa nkoka wa mali ehansi ka vufambisi eka tikhamphani leti nga na kwolomu ka 25% wa nkavelo wo kongomisa hi ku tirhisa nawu wa nkholuko wa mali. Mufambisi wa mali a nga kondletela ku va na mikavelo hi vanhu vantima hi nkarhi wa ku nghena eka nxaviselano loko khamphani leyi ku kongomisiwaka eka yona yi nga fikeleli xilaveko xa kwolomu ka 25% wa lavanganankavelo va vantima hi nkarhi lowu nxaviselano wu endliwaka hi wona.

4.3 Vunwini bya vantima bya mufambisi wa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete byi ta kumisisiwa hi ku tirhisa khirayitheriya ya Xitatimente xa 100. Khirayitheriya leyi yi lerisa leswaku ku fanele ku va na timfanelo to vhota, leti ku nga timfanelo ta langanankavelo to vhota eka tihlengeletano kumbe hi mayelana na swiboho ku ya hi nhlayo ya phesenteji ya mikavelo leyi khomiweke na timfanelo leti fambelanaka na tlawa wa mikavelo yaleyo eka vandla. Yi tlhela yi lerisa leswaku ku tsakela ka ikhonomi, leswi vulaka timfanelo ta lava nganankavelo to kuma mikavelo na ku kuma mali kumbe nkulo. Khirayitheriya yi tlhela yi lerisa nkoka wa nsalo emavokweni ya vanhu vantima hikwalaho ka ku tekaxiave hi ku kongo isa kumbe hi ndela yo ka yi nga kongomisi eka vandla leri pimiweke. Xikongomelo xa nkoka wa nsalo i ku tekela enhlokweni swiphemu swo fana na ku hakela tiloni na ku nyika mikavelo ku tiyisisa ku hakeriwa ka tiloni leti tirhisiweke ku kuma mikavelo hi vatekaxiave va vantima.

5. Xana tipoyinti ta vunwini bya B-BBEE ti ta tekeriwa rini enhlokweni?

5.1 Loko nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete wu fikelela khirayitheriya leyi nga laha henhla nkwama na tikhamphani leti vekisaka ti nga koxa tipoyinti ta vunwini bya B-BBEE,

(i) Eka siku rin'wana na rin'wana ra mpimo(xiyimo lexi nyiikiwaka mufambisi wa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete xi ta tirha ku ringana 12 wa tin'weti); endzhaku ka 11 Nhlangu 2014 na siku ra ku tumbuluxiwa ka nkwama wuntshwa;

- (ii) Ku nga se hela lembe rin'we ku suka eka siku rosungula, ehenhla ka 5% wa nkoka wa mali leyi vekisiweke hi nkwama wa vuvekisi bya phurayivete yi fanele mikarhi hinkwayo yi vekisiwa eka mabindzu lama nga na kwolomu ka 25% wa nkavelo wo kongomisa eka vantima;
- (iii) Ku nga se hela malembe mambirhi ku suka eka siku rosungula, ku hundza 10% wa nkoka wa mali leyi vekisiweke hi nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete yi fanele mikarhi hinkwayo yi vekisiwa eka mabindzu lama nga na kwolomu ka 25% wa nkavelo wo kongomisa eka vantima.
- (iv) Ku suka eka siku rosungula ra lembe ra vunharhu na siku rohetelela ra lembe ra vumune ku suka eka siku rosungula hi rona, ku hundza 20% wa nkoka wa mali leyi vekisiweke hi nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete yi fanele mikarhi hinkwayo yi vekisiwa eka mabindzu lama nga na kwolomu ka 25% wa nkavelo wo kongomisa eka vantima.
- (v) Ku suka eka siku rosungula ra lembe ra vuntlhanu na siku rohetelela ra lembe ra vutsevu ku suka eka siku rosungula hirona, ku hundza 30% wa nkoka wa mali leyi vekisiweke hi nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete yi fanele mikarhi hinkwayo yi vekisiwa eka mabindzu lama nga na kwolomu ka 25% wa nkavelo wo kongomisa eka vantima.
- (vi) Ku suka eka siku rosungula ra lembe ra vukombo na siku rohetelela ra lembe ra vunhungu ku suka eka siku rosungula hirona, ku hundza 40% wa nkoka wa mali leyi vekisiweke hi nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete yi fanele mikarhi hinkwayo yi vekisiwa hi nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete yi fanele mikarhi hinkwayo yi vekisiwa hi mabindzu lama nga na kwolomu ka 25% wa nkavelo wo kongomisa eka vantima; na.
- (vii) Ku suka eka siku rosungula ra n'hweti ya vukaye na ku tlula ku suka eka siku rosungula hi rona, kwolomu ka 51% wa nkoka wa mali leyi vekisiweke hi nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete wu fanele mikarhi

hinkwayo yi vekisiwa eka mabindzu lama nga na kwolomu ka 25% wa nkavelo wo kongomisa eka vantima.

5.2 Leswi swi vekiwile hi ku olova swi vula leswaku:

Lembe ra vuvekisi	Phesenteji leyi lavaka ku Fikeleriwa
1	>5%
2	>10%
3 ku fika eka 4	>20%
5 ku fika eka 6	>30%
7ku fika eka o 8	>40%
9 na ku tlula	51%

5.3 Swi fanele swi lemukiwa leswaku mpimo wa kwolomu ka 51% wa nkoka wa mali leyi vekisiweke hi nkwama wihi kumbe wihi wa vuvekisi bya phurayivhete leyi faneleke ku vekisiwa eka mabindzu lama nga na kwolomu ka 25% wa nkavelo wo kongomisa eka vantima wu fanele wu pimiwa hi ndlela leyi faneleke eka hakelo ya vuvekisi lebyi endliweke hi nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete;

5.4 Eka xiyimo xa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete lowu vekisiweke hi xitalo ku nga se fika 11 Nhlangu 2014, vuvekisi hi vafambisi va nkwama byi ta anakanyiwa tanihi lebyi endliweke hi vanhu vantima loko mavandla yo lawula nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete ya fikelela khirayitheriya leyi landzelaka:

- (i) Kwolomu ka 51% wa timfanelo to vhotu ta vafambisi va nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete lebyi fambelanaka na switirho swa vuvekisi leswi nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete wu nga na timfanelo ta wona ta vunwini eka vandla lleri pimiweke, ti fanele ti va na vanhu vantima;
- (ii) Kwolomu ka 51% wa tiphurofiti leti kumiwaka hi mufambisi wa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete endzhaku ka ku vona vuvekisi lebyi

endliweke hi wona, ku fanele ku va ntwanano wo tsariwa, lowu kumiwaka hi vanhu vantima; na

- (iii) Mufambisi wa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete ku fanele ku va khamphani leyi lawuriwaka hi B-BBEE.

5.5 Hikwalaho, loko nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete wu fikelela khirayitheriya leyi nga laha henhla, ku nga landzeleriwi vanyiki va mali, nkwama na tikhamphani ta wona ta vuvekisi wu nga koxa leswaku mikavelo ya vuvekisi bya phurayivhete yi khomiwa hi vanhu vantima..

6. Xana mikwama ya vuvekisi bya phurayivhete yi tiyisisiwa ku yini?

6.1 Loko ku kumisisiwa tipoyinti ta vunwini ta nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete, ejensi yo tiyisisa kumbe munhu la nga na phurofexini, tanihi leswi swi hlamuseriweke eka manyuwali yo tiyisisa leyi humesiweke hi **the dtic**, u fanele a tirhisa maendlelo yo tiyisisa ku kumisisa leswaku:

- (i) Mufambisi wa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete ku fanele ku va vandla leri lawuriwaka hi B-BBEE;
- (ii) Kwolomu ka 51% wa timfanelo to vhota ta vafambisi va nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete lowu fambelanaka na switirho swa vuvekisi leswi nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete wu nga na timfanelo ta wona ta vunwini ti khomiwa hi vanhu vantima ku ya hi Tikhodi.
- (iii) Kwolomu ka 51% wa timfanelo to vhota ta vafambisikulu va nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete na vufambisi bya le henhla ku fanele ku va vanhu vantima tanihi leswi swi hlamuseriweke eka Tikhodi na
- (iv) Kwolomu ka 51% wa tiphurofiti leti endliweke hi mufambisi wa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete endzhaku ka ku tekela enhlokweni

vuvekisi byihi kumbe byihi hi wona, byi fanele, hikwalaho ka ntwanano lowu tsariweke, engeteriwa eka vanhu vantima.

- 6.2 Hikwalaho, ntirho wa ejensi yo tiyisisa kumbe huvo ya xiphurofexini i ku endla ntiyisiso wo tiyimela wu ri woxe wa swikoxo leswi endliweke hi vandla leri pimiweke hi mayelana na swilaveko leswi nga laha henhla. Ntirho lowu a wu katsi ku nyika vutsundzuxi eka vandla leri pimiweke eka nhlamuselo ya Nawu wa B-BBEE tanihi leswi swi khompuromayizaku vutilawuri lebyi lavekaka ku endla ntiyisiso. Vutsundzuxi byebyo byi ta vanga mahanyelo yo ka ya nga ri ya xiphurofexini lama hambanaka na swikongomelo swa Nawu wa B-BBEE.
- 6.3 Ejensi yo tiyisisa kumbe muphurofexinali a nga tirhi tanihi aphili kumbe pulatifomo ya mpfuxeto eka xiyimo xa Khomixini ya B- BBEE laha nhlelo kumbe mavonelo ya vutsundzuxi eka xiyimo xa nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete loko xi humesiwile eka vandla leri pimiweke.

7. Swivilelo leswi Tumbulukaka eka Mikwama ya Vuvekisi bya Phurayivhete

- 7.1 Khomixini ya B-BBEE hi nkarhi wa ku tirha ntirho wa yona yi kombisile swivilelo leswi landzelaka hi xivumbeko xa mikwama ya vuvekisi bya phurayivhete:
- a) Vunwini bya vantima bya mafambiselo ya nkwama wa vuvekisi bya phurayivhete a byi fikeleli tikhirayitheriya tinharhu ta vunwini ku ya hi Xitatimente xa 100, hambiloko vunwini bya vantima ku ri hi ku tirhisa thirasiti kumbe xikimi xa vunwini lexi anameke, a byi fikeleli milawu leyi nga eka ti Annexes ta 100 (B)na (D).
 - b) A ku na nkucetelo wa matirhelo hi vanhu vantima eka mavandla lama vuvekisi byi nga yisiwa eka wona..
 - c) Ku tirhisiwa ka mikarhi ya bindzu na maendlelo swi tirhisiwa hi ku sirhelela eka ku va ku nga nyikiwanga vanhu vantima matimba. Xikombiso, tiphurofiti leti hangalasiweke a ti vangi mbuyelo wa 51% wa tiphurofiti leti khulukaka emavokweni ya vanhu vantima.

- d) Ku katsiwa ka swibumabumelo swa B-BBEE leswi vonakaka swi hlohleteriwa hi xilaveko xo tiyisisa leswaku vandla leri pimiweke ri nga tekela enhlokweni vunwini bya vantima ntsena loko swilaveko swa vuwini bya B-BBEE swi ya emahlweni kambe ku nga ri swa ku nyika matimba vanhu vantima hi ndlela leyi languteriweke eka Nawu wa B-BBEE.

Xana u tihlanganisisa ku yini na hina:

Khomixini ya B-BBEE
Block E, 2nd Floor
the dtic Campus
77 Meintjies Street
Sunnyside
0002

Adirese ya poso
Private Bag X84
Pretoria
0001

Riq: (+27) 12 394 1535
Imeyili: MRamare@beecommission.gov.za
Senthara ya Vutihlanganisi ya dtic : 0861 843 384
Webusayiti: www.bbbeeecommission.co.za